

Отримано: 16 січня 2020 року

Прорецензовано: 23 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: n_shulzhuk@i.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-135-138

Шулъжук Н. В. Діалогічний дискурс у контексті еколінгвістичної проблематики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 135–138.

УДК: 81 : 502 / 504

Шулъжук Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент Рівненського державного університету**ДІАЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ ЕКОЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ**

У статті на засадах когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми здійснено спробу схарактеризувати діалогічну комунікацію у контексті еколінгвістичних проблем. Автор наголошує, що актуалізація міждисциплінарних досліджень уможлиблює розгляд мови і мовлення як екологічного явища та інструмента формування гармонійної життєдіяльності людини, що виводить проблематику діалогу як когнітивно-комунікативного феномена за рамки класичної лінгвістики й порушує питання про екологічність / неекологічність діалогічної комунікації.

Автор зауважує, що мовленнєвий вплив може бути як позитивним, так і негативним. Останній є виявом мовленнєвого насилля, яке може виявлятися імпліцитно (мовленнєва маніпуляція) або експліцитно (мовленнєва агресія). Обидві реалізації мовленнєвого насилля негативно впливають на діалогічну взаємодію людей, оскільки вони спрямовані на деградацію мовної особистості адресата.

У контексті порушеної проблеми автор доводить необхідність її лінгводидактичної інтерпретації – потребу навчати екологічному спілкуванню носіїв мови на засадах мовленнєвої толерантності.

Ключові слова: діалог, діалогічний дискурс, екологічна / неекологічна комунікація, адресат, адресант, стратегія кооперації, стратегія мовного домінування, мовне насилля, мовленнєва агресія, мовленнєва маніпуляція.

Nataliia V. Shulzhuk,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Rivne State University for the Humanities

DIALOGUE DISCOURSE IN THE CONTEXT OF ECOLINGUISTIC ISSUES

Basing on cognitive and discourse linguistic paradigm the author characterizes dialogue communication in the context of ecolinguistic issues. In leveled structure of dialogue discourse following O. Selivanova it has been pointed out such constituents as formal and content, interactive, ontological, social and cultural ones that cause specific features of its content verbalization. Updating interdisciplinary research gives a possibility to interpret language and speech (dialogical in particular) as an ecolinguistic phenomenon and the instrument of harmonious living activity formation. This presents the dialogue issue as cognitive and communicative phenomenon behind the limits of classical linguistics and raises the issue of dialogue communication environmental friendliness / environmental unfriendliness. The author emphasizes on the environmental unfriendliness in presentable packaging that has been implemented in such forms as conflict communication, emotional ignoring, emotional taboo, and outlines specific features of cooperation and language domination strategies verbalization.

The author stresses that speech's influence (as the aim of dialogue communication) may be either positive or negative. Last one is the revelation of speech violence which may be presented implicitly (speech manipulation) or explicitly (speech aggression). Both speech violence implementations influence on people's dialogue interaction in a negative way as they are directed on the destruction of addressee's language personality. The author highlights that to qualify any utterance according to its violence revelation is possible only considering the context of speech situation namely analysis of concrete communication conditions. In the context of researched issue the author argues the need of its linguistic and didactic interpretation that is the need to teach ecological communication basing on speech tolerance that promotes the formation of harmonious living activity.

Key words: dialogue, dialogue discourse, ecological / non-ecological communication, addressee, sender, cooperation strategy, language domination strategy, language violence, speech aggression, language manipulation.

Постановка проблеми. Мова – вагомий складник та основа людського суспільства, оскільки вона «номінує, категоризує, структурує, коментує, експлікує, імплікує, моделює емоції і формує, транслює емоційну картину світу представників тої чи тої лінгвокультури» [6, с. 25]. Проте мова є не лише найважливішим засобом соціальної взаємодії, а й інструментом формування гармонійної життєдіяльності людини, у зв'язку з чим мовознавці останнім часом наполегливо порушують питання про необхідність «екологізації лінгвістики» [8]. У цьому контексті небезпідставними видаються міркування щодо екологічності / неекологічності найпоширенішої форми реалізації мови як засобу спілкування – діалогічної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Теорія діалогу багатоаспектна, тому вона глибоко висвітлена в наукових розвідках дослідників багатьох галузей знань. Спробу ж визначити поняття «діалог» у різні часи здійснювали передусім мовознавці (Л. Якубинський, Г. Чумаков, М. Борисова, Г. Валімова, М. Мілих, Н. Буреніна, А. Скшидло, О. Ваяхіна, С. Єрмоленко та ін.). Проблеми діалогу інтенсивно розробляли на матеріалі різних мов: російської (Н. Арутюнова, А. Візгіна, Р. Гельгардт, О. Земська, І. Святогор); німецької (В. Любопитнов, В. Девкін, Н. Желонкіна), англійської (В. Єжов, В. Максимов, В. Пономарчук, Л. Чахоян), французької (Г. Пенцьова, В. Гак, М. Гаврильєв), іспанської (Г. Верба), словацької (К. Свобода) та ін. Діалогічне мовлення стало об'єктом вивчення і спеціальних дисертаційних досліджень (О. Бровесєв, Н. Глаголев, Л. Гураль, С. Занько, Ц. Йотов, А. Нікольський, М. Орлова, І. Святогор, Ю. Скребнев та ін.). Комунікативні параметри Г. Сергєєвої, Н. Теплицької, М. Шафіро.

Чималий досвід у вивченні діалогу має й українське мовознавство (А. Грищенко, В. Рінберг, Д. Баранник, І. Борисюк, П. Дудик, Г. Олійник, Л. Олексієнко, Л. Безугла, І. Шевченко та ін.).

На позначення діалогу вчені послуговуються і такими поняттями, як «діалогічний комплекс», «питально-відповідна єдність», «діалогічна композиція закритого типу», проте більшість із них за одиницю діалогу визначила діалогічну єдність. Оскільки для лінгвістів предметом дослідження у цій царині найчастіше стає висловлення, то у фокус дослідницької уваги

неодноразово потрапляли особливості синтаксичної організації діалогічної репліки (П. Дудик, О. Шаройко, Т. Винокур, Г. Інфантова, Н. Шведова, М. Михліна, Г. Чумаков, Н. Шульжук та ін.).

Формування когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, зорієнтованої на «дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікації» [9, с. 18], зумовило стрімкий розвиток нових галузей знань (комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, психолінгвістика, паралінгвістика та ін.), які визначили одиниці процесуальної структури діалогічного дискурсу (мовленнєвий акт, дискурсивний хід, дискурсивний обмін, трансакція, мовленнєва подія) та нові вектори досліджень діалогічного мовлення, для позначення якого ввели поняття «діалогічний дискурс» – «мисленнєво-комунікативна мовленнєва діяльність комунікантів у широкому (ситуативно-комунікативному, соціокультурному, когнітивно-психологічному) контексті, зафіксована діалогічним текстом» [1, с. 9].

Як бачимо, проблеми діалогу репрезентує чималий дослідницький досвід, який свідчить про складність та багатоаспектність цього когнітивно-комунікативного феномена.

Мета статті – визначити окремі еколінгвістичні параметри діалогічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Порівневу структуру дискурсу, на думку О. Селіванової, формують такі складники, як формально-змістовий, інтерактивний, онтологічний та соціокультурний [9, с. 594]. Щодо діалогічного дискурсу, то перший переважно представлений у традиційних дослідженнях, що вписуються у лінгвоцентричну парадигму. Врахування інтерактивного рівня структури дискурсу уможливило виділення його комунікативних властивостей (наявність мовця й адресата, комунікативних ролей; можливість взаємного накладання ходів; тематична єдність; перевага спонтанного мовлення; шаблонність мовленнєвої взаємодії; імпліцитність мовного вираження; переважно усний спосіб здійснення; значна роль невербальних засобів; національна специфіка) [1, с.12], що й зумовлюють специфіку вербалізації смислів у діалогічній комунікації.

Онтологічний рівень структури дискурсу, сформований ситуацією спілкування, зумовив появу досліджень, в яких дискурс будь-якого типу розглядається як функційно діалогічний за своєю природою (В. Карасик, В. Лагутін, І. Шевченко та ін.). У зв'язку з цим, очевидно, доречно розрізнити вузьке розуміння діалогу (Н. Арутюнова Т. Винокур, О. Сиротіна, Г. Золотова та ін.) та широке (праці М. Бахтіна), яке нейтралізує традиційне протиставлення діалогу й монологу. Так, І. Синиця, висвітлюючи проблему діалогізації наукових текстів, ґрунтується на широкому тлумаченні діалогу й інтерпретує текст як «результат здійснення комунікативно-прагматичних намірів його адресанта» [10, с. 55]. Така позиція вчених призвела до розмежування понять «діалог», «діалогізація», «діалогічність» (А. Нікольський, Л. Безугла, І. Синиця та ін.).

Соціокультурний рівень структури дискурсу актуалізував вивчення такої категорії, як ментальність, що уможливила аналіз особливостей національного характеру носіїв мови в етнічному контексті та відкрила перспективи для вивчення проблем міжкультурного діалогу.

Послідовне утвердження ідей антропоцентризму в науці призвело до «посадання різноманітних знань в цілісну систему» [11, с.193] й актуалізувало міждисциплінарні дослідження, оскільки врахування різних аспектів у вивченні будь-якої проблеми є перспективним, якщо вони «не позбавлені логіки та не суперечать принципам наукового дослідження, даючи максимально повний опис об'єкта дослідження» [17, с. 138]. Орієнтуючись на такий підхід до предмета дослідження та не заперечуючи того, що мова є інструментом впливу на соціальне й природне оточення, лінгвісти та екологи доводять необхідність формування нової парадигми наукового знання – еколінгвістики, межі предметності якої пов'язують із негативними процесами у мові та мовленні (А. Бернацька, О. Ільїнова, О. Полухін, І. Потеряхіна, Н. Сологуб, О. Сердобінцева та ін.). Проте у працях О. Сковородникова, В. Шаховського, О. Троць, Н. Булгакової натрапляємо на широке розуміння предмета цієї галузі, яке виходить за рамки класичної лінгвістики – мовна й мовленнєва деградація та мовна й мовленнєва реабілітація [13, с. 69].

Професор В. Шаховський дійшов висновку, що лінгвоєкологія вивчає двоїсту функцію мови: правильне її використання зберігає мову і здоров'я людини, неправильне послугоування мовою може руйнувати і саму мову, і здоров'я комунікантів [15, с. 145]. Визначаючи мову як інструмент формування гармонійної життєдіяльності людини, лінгвісти-екологи висловлюють занепокоєння щодо емоційних смислів, що їх транслює людина за допомогою мови. Це, очевидно, дає підстави говорити про екологічність / неекологічність і діалогічності комунікації.

На думку Н. Колосової, успішна комунікація завжди екологічна: «адресант та адресат, використавши етичні емотиви, досягли поставленої мети у процесі комунікації і отримали задоволення після її завершення» [6, с. 25]. Дослідниця переконана, що виконання цих умов залежить від позитивності початкового емоційного імпульсу (репліка-стимул), етичності та естетичності мовленнєвої реалізації та від завершальних позитивних емоцій в комунікативного партнера (репліка-реакція).

Та чи завжди екологічними є лише позитивні емоції? Науковці доводять, що ні. Так, Н. Колосова переконливо доводить, що щирі негативні емоції, які виникли небезпідставно, також екологічні [6, с. 25]. У зв'язку з цим дослідниця вважає за необхідне формувати екологічну компетенцію комунікативної особистості, критерієм якої вона вважає «уміння породжувати емотивно коректні тексти та здатність адекватно сприймати особистісні, емоційні доміанти чужих текстів як відображення інших концептосфер та інших культур» [6, с. 25].

Аналіз художніх діалогів засвідчує, що неекологічне спілкування в «пристойній» упаковці (термін С. Іонової [5]) втілюється у таких формах, як конфлікт, емоційне ігнорування та емоційне табування (або детабування). Влучним прикладом вважаємо діалог двох подруг з роману В. Лиса «Країна гіркої ніжності», які закохалися в одного хлопця і не налаштовані поступитися одна одній (конфлікт отримав розв'язку – дівчата побилися):

«Я його нікому не відам, – подумала Олеся. – Нікому, бо світ його вкраде й заховає від мене. Нікому, навіть Лільці. Бо хто вона така, щоб щось у мене відбирати? Так, я власниця, і Лілька повинна про це знати.»

– Чого ти мовчиш, Олеся? – запитала Ліля, й це були перші слова, які почула Олеся, що стала глухонімою.

– М-м, – промичала Олеся. – М-м.

– У тебе що – зуб заболів? – сказала Ліля.

– Усі зуби, – сказала Олеся. – І всі нерви. Усі руки і ноги.

І тут вона вирішила зробити подарунок подрузі царський подарунок. Ні, королівський. Від її величності Олесі Першої. А може, й Другої – у королев іноді буває багато імен. Цей подарунок – її останній вечір з Ярославом.

– Я дарую вам цей вечір, – сказала вона.

Вищевикладене дозволяє говорити про необхідність лінгводидактичної інтерпретації порушеної проблеми, оскільки виникає потреба навчати носіїв мови діалогічній взаємодії на засадах «формули екологічності»: щира доброзичливість в етичній вербальній упаковці [6, с. 25].

Якщо адресант та адресат намагаються зблизити свої позиції у пошуку компромісного розв'язання проблеми, то вербалізується стратегія кооперації (співробітництва) [17, с. 140]. Наведемо приклад з того ж твору:

– Лесечко.

Тепер поправила Олеся:

– Мене звати Олеся.

– Якщо пані Олеся так бажає, – сказав він. – З цього моменту вас перейменовано.

– Я хотіла б, щоб ви так називали, – сказала Олеся.

– Уже хочу, – він посміхнувся.

Стратегія ж мовного домінування спрямована на злам емоційного та інтелектуального поведінкового супротиву. Прикладом може слугувати діалог бабусі та обуреної онуки, яка дізналася, що мама удочерила її, що й призвело до некоректних прийомів аргументації та агресивної манери спілкування дівчинки:

– Олеся... Онучечко... Я ж бачила, що ти в суботу вернулася сама не своя... І вчора на цілий день зникла... Що сталося?

– Нічого, – відрізала Олеся. – Нічого, чуєте? А якщо сталося, вас не стосується... І ви мені не бабуся, Дазо Романівно.

Така, на жаль, правда.

– Правда? Як же це?

– А так, що шановна Віталія Миколаївна мене удочерила... Точніше – купила.

– Хто тобі таке сказав?

– Моя справжня мати... Яка від мене колись відмовилася, а тепер винирнула. І мій таточко, який виявився живим і здоровим, та це й моїм начальником... (В. Лис «Країна гіркої ніжності»).

Використання мовних засобів, які порушують морально-етичні норми, призвело до виникнення у мовознавстві понять «мовне насилля» та «мовна агресія» (праці О. Сковородникова, О. Бикової, Г. Копніної, Н. Булгакової та ін.). Так, у дисертаційному дослідженні Н. Булгакової визначено межі та умови можливого застосування словесних ярликів (похідних / непохідних, узуальних / оказіональних) у текстах різного стилістичного спрямування як репрезентантів мовленнєвої агресії та мовленнєвої маніпуляції [2].

Отже, мовленнєвий вплив адресанта може бути як позитивним, так і негативним. Останній є мовленнєвим насиллям, яке може виявлятися імпліцитно (мовленнєва маніпуляція) або експліцитно (мовленнєва агресія). Обидві реалізації мовленнєвого насилля негативно впливають на діалогічну взаємодію людей, оскільки вони спрямовані на «деструкцію мовної особистості адресата» [2, с. 11].

Що ж таке мовленнєва агресія? Обсяг цього поняття неоднозначний у науковій літературі: «форма мовленнєвої поведінки, яка спрямована на образу або навмисне заподіяння шкоди людині» [3, с. 96]; «сфера мовленнєвої поведінки, яка мотивована агресивним станом мовця» [4, с. 104]; «використання мовних засобів для вираження неприязні, ворожості; манера мовлення, яка принижує гідність» [14, с. 340], «спосіб навмисного мовленнєвого впливу на прямого або непрямого адресата з метою його дискредитації, образи» [2, с. 12]. Отже, йдеться про підрив довіри адресата мовлення, приниження його честі й гідності.

З-поміж прийомів мовленнєвої агресії в художніх діалогах найчастіше натрапляємо на «навішування ярликів» та використання дискредитаційних пресупозицій:

– Признайся, суче поріддя, ти спеціально хотіла взяти прізвище ворога народу?

– Якого ворога? – Дазо вся затремтіла. – Я тепер... Я – не Снігурець. Я – Рубцова.

– Ворога народу Єжова. Який знищував чесних більшовиків і хотів убити товарища Сталіна (В. Лис «Країна гіркої ніжності»).

Зауважимо, що кваліфікувати будь-яке висловлювання щодо прояву у ньому агресії можливо лише у випадку, якщо ми спираємося на контекст мовленнєвої ситуації (місце, час, склад учасників, їх наміри та відносини між ними та ін.).

Висновки. Отже, негативний інформаційний вплив глобального комунікативного простору на людину й інтенсифікація соціальної напруги, яка нерідко переходить в агресію, зумовили потребу відновлення екологічного балансу у сфері мовленнєвої комунікації в суспільстві, з чим пов'язуємо актуалізацію екологічного аспекту лінгвістичних досліджень, об'єктом вивчення яких є діалог. Мовленнєва толерантність, що становить основу діалогічного дискурсу, не лише сприяє формуванню гармонійної життєдіяльності мовної особистості, а й визначає ефективну соціальну взаємодію, яка виключає мовленнєве насилля у будь-якому його прояві.

Еколінгвістичний вимір діалогічної комунікації не виключає її лінгводидактичної інтерпретації, оскільки вагомим складником шкільної та вишівської мовної освіти є еталонне спілкування, репрезентоване текстами різних функційно-стильових різновидів, що має стати своєрідним бар'єром на шляху вульгаризації національного мовного простору, з чим і пов'язуємо перспективи подальших наукових пошуків.

Література:

1. Безугла Л. Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2009. № 867. *Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов*. Вип. 60. С. 7–14.
2. Булгакова Н. Е. Словесные ярлыки как средство языкового насилия (на материале российского политического дискурса XX – начала XXI века): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. Абакан, 2013. 22 с.

3. Быкова О. Н. Языковое манипулирование. *Теоретические и прикладные аспекты речевого общения*: Вестник Российской ассоциации / Краснояр. гос. ун-т; под ред. А. П. Сковородникова. Красноярск, 1999. Вып 1 (8). С. 99–103.
4. Енина Л. В. Речевая агрессия и речевая толерантность в средствах массовой информации. *Российская пресса в поликультурном обществе: толерантность и мультикультурализм как ориентиры профессионального поведения*: материалы исследований и научно-практической конференции. М., 2002. С. 104–110.
5. Ионова С. В. Неэкологичное общение в «приличной» упаковке. *Человек в коммуникации: от категоризации эмоций к эмотивной лингвистике* : сб. науч. трудов, посвященный 75-летию профессора В. И. Шаховского. Волгоград : Волгогр. научн. изд-во, 2013. С. 323–332.
6. Колосова Н. Г. Экологическая функция эмоций. *Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания»*. Февраль 2015. №1(35). С. 22–28. URL: www.grani.vspu.ru.
7. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: учеб. пособ. М. : Флинта : Наука, 2007. 176 с.
8. Никонов А., Бианки А. Экология языка – информация к размышлению. 2011. URL: <http://refdb.ru/look/2099107.html>.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 710 с.
10. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті. *Мовознавство*. 2004. № 2–3. С. 55–60.
11. Скакун І. О. Перспективи антропоцентризму в сучасній науковій картині світу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: науково-практичний журнал. Одеса : Гельветика, 2015. № 5. С. 193–196.
12. Сковородников А. П. К философским основаниям предметной области эколингвистики. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2014. № 2. С. 140–161.
13. Сковородников А. П. Лингвистическая экология: проблемы становления. *НДВШ. Филологические науки*. 1996. № 2. С. 64–69.
14. Трошева Т. Е. Речевая агрессия. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / Под ред. М. Н. Кожинной. М. : Флинта : Наука, 2003. С. 340–343.
15. Шаховский В. И., Цой А. И. Речевой перебив как маркер неэкологичной бизнес коммуникации. *Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin)*. 2012. № 10 (125). С. 145–150.
16. Шевченко І. С., Морозова О. І. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. С. 21–28.
17. Шляхов В. И., Никонов А. Л. Эколингвистика и проблема экологии языка в российском языковом пространстве. *Пространство и время*. 2011. № 4 (6). С. 138–144.